

ІДЕЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗМІСТУ

ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

(група поповина 20–х років ХХ ст.)

БЕРЕЗІВСЬКА Л. Д.

УДК 37 (09) (477)

Безповоротний інноваційний розвиток освіти в Україні в умовах суспільно-політичних та соціально-економічних реалій нині супроводжується активним пошуком нових форм її організації, розробленням компетентісно-діяльнісної освітньої парадигми, що актуалізує погляд у минуле з метою виявлення позитивного досвіду, осмислення сучасних змін та визначення прогностичних векторів. Так, період розвитку шкільної освіти УСРР у другій половині 20-х рр. ХХ ст., коли динамічно запроваджували українську радянську модель шкільної освіти в руслі розроблення її змісту на засадах комплексності й обґрунтування нових методів навчання, характеризується кардинальними і плідними освітніми перетвореннями.

Історіографічний аналіз проблеми показав, що державна політика радянського уряду в галузі шкільної освіти у визначених хронологічних межах щодо її різних аспектів була предметом дослідження українських істориків педагогіки (Л. Березівська, І. Зайченко, С. Лобода, О. Петренко, О. Пометун, О. Сухомлинська та ін.) та істориків (В. Борисов, В. Липинський та ін.). Мета нашої статті – виявити й розкрити організаційно-змістові характеристики диференціації шкільної освіти в діяльності Наркомосу УСРР у визначених хронологічних межах.

Як ми вже писали, обґрунтована Наркомосом УСРР протягом 1920 – 1924 рр. практично орієнтована модель шкільної освіти (со-

ціальне виховання і професійна освіта), спільна для обох статей і доступна для дітей незалежно від стану, статі й національності, мала забезпечити **внутрішню** за допомогою активних методів навчання й **зовнішню диференціацію** (дитячий будинок, 7-річна трудова школа (сільська й міська), профшколи за індустріальним і сільськогосподарським ухилом). Важливо, що на законодавчому рівні було визначено відповідно до соціально-економічних суспільних запитів основні напрями диференційованого підходу – **диференціація організації та диференціація змісту шкільної освіти**; запропоновано його організаційні форми. Вирішальним стало узаконення на державному рівні обов'язкового рідномовного навчання як невід'ємної і глибинної основи індивідуального розвитку дитини.

Відразу зазначимо, що стабілізація соціально-економічного сектору в 1924 р. позитивно вплинула на розвиток шкільної освіти: основним її типом знову стає школа. Так, Наркомос УСРР у звіті за 1924/25 н.р., підсумовуючи цей переломний рік, акцентував увагу на тому, що типовою школою в Україні у 1924/25 н.р. була трирічна школа I концентру (42, 4%); водночас збільшилася кількість чотирирічок I концентру з 21,4% до 26,8%; школи II концентру (5 – 7 класи) становили 10,5% й функціонували переважно в місті. Як свідчить звіт, більшість учнів не здобували освіти обсягом I концентру, бо залишали школу на другому чи третьому роках навчання. 1924/1925 н.р. був також переломним у забезпеченні школами національних меншин, бо їхня кількість, хоч і повільно, але поступово зростала. Наведемо таку статистику: єврейські

школи охоплювали 18% дітей-євреїв, польські й болгарські – 20%, німецькі – 50% [4, с. 34 – 35]. Проте загалом бракувало шкіл із задовільним матеріальним становищем.

Безперечно, організації шкільної освіти на засадах диференціації мала посприяти Постанова ВУЦВК та РНК «Про заходи до переведення загального навчання» (5 серпня 1925 р.), яка узаконила обов'язковість і безкоштовність навчання дітей у перших чотирьох групах трудової школи [4, с. 37 – 39]. Школою нормального типу вважали чотирикомплектну школу з чотирма викладачами. Дозволялося також відкривати три-, однокомплектні школи з чотирирічним терміном навчання [3, с. 17 – 21]. У Постанові II сесії ВУЦВК 8-го скликання «Про боротьбу з дитячою безпритульністю» (1924) було запропоновано Раднаркомові обміркувати питання про організацію нового типу навчально-виховного закладу при радгоспах – дитячих сільськогосподарських колоній [3, с. 26 – 29].

Серед нагальних проблем Наркомос УСРР визначив створення, принаймні в містах, «шкіл для відсталих, знервованих дітей, що перешкоджають праці в нормальній школі» (вияв диференціації за психофізіологічним чи фізичним станом дитини), розроблення методики набуття дітьми різних знань та навичок тощо [4, с. 45].

Водночас Інструкція про порядок приватних занять з дітьми (1924) укотре заборонила функціонування на теренах України приватних закладів (шкіл, садків та ін.). Але приватні особи згідно з дозволом Наркомосу УСРР могли навчати не більше трьох дітей (індивідуальний підхід) [3, с. 143 – 144]. Як тимчасовий захід пізніше Наркомос УСРР Постановою «Про відкриття приватних короткотермінових курсів рахівництва, машинопису, стенографії, каліграфії й чужоземних мов» (1926) дозволив відкривати приватні курси рахівництва, машинопису, стенографії, каліграфії й

іноземних мов (тривалістю не більше, ніж один рік).

Зазначимо, що диференційованою була і плата за навчання. Відповідно до Інструкції про плату за навчання в школах соцвиху (1925) уводилися три категорії плати за навчання залежно від матеріального та соціального становища батьків. Деякі з них (інваліди війни і праці, військові, міліціонери, педпрацівники, безробітні та ін.) узагалі звільнялися від цього [3, с. 58].

Ми не випадково коротко зупинилися на цих нормативно-правових документах, бо вони яскраво відображають державну освітню політику, яка спрямовувалася на розширення шкільної мережі з метою максимального охоплення дітей освітою, урізноманітнення типів шкільної освіти з урахуванням соціального, психофізіологічного стану та здоров'я дитини, її інтересу до майбутньої професії, здійснення індивідуального підходу до них незалежно від станового критерію, хоча перевагу надавали дітям робітників і селян, малозабезпеченим.

Очевидно, що коли на державному рівні було розв'язано питання про те, де навчати, тобто про організацію шкільної освіти, назріла потреба в тому, чого навчати, тобто розробленні змісту освіти. Так, у 1924/25 н.р. Наркомос УСРР актуалізував питання про наближення змісту шкільної освіти до «виробничих завдань радянської влади», що й зумовило запровадження комплексної системи навчання, основною рисою якої стало «вивчення трудової діяльності оточення, пристосування школи на селі до вимог сільського господарства, у місті – до вимог підготовки майбутніх учасників промислового будівництва» (**професійно орієнтована диференціація за територіально-економічним критерієм**). Цим аргументувалося уведення протягом 1924 – 1925 рр. комплексних навчальних програм [4, с. 28]. До речі, учительство почало їх запроваджувати раніше, користуючись спочатку

поширеними програмами РСФРР. Наркомос УСРР створив комплексні програми для I і II концентрів трудшколи, визначив «уніфікований формальний мінімум знань та навичок, що мусить дати школа незалежно від того, за якими темами працює вона» [4, с. 43]. Для I концентру були розроблені підручники за комплексною системою.

Характерно, що з організацією 2 лютого 1925 р. Державного науково-методологічного комітету (ДНМК) при Наркомосі УСРР урізноманітнілася експериментальна робота щодо актуальних педагогічних проблем на базі досвідних педологічних станцій (Харків, Київ, Катеринослав, Одеса) та прикріплених до них зразково-досвідних шкіл, дитбудинків, основних (опорних) районних шкіл та ін. Серед найважливіших розроблюваних ДНМК питань пріоритетними ставали ті, що безпосередньо забезпечували реалізацію диференційованого підходу в шкільній практиці: комплексна система навчання, наукова організація праці в педагогіці, проблема обдарованості в педагогіці, засоби вимірювання успішності, питання про Дальтон-план та ін. [4, с. 100 – 101].

Про здійснення шкільної політики з диференціації організації та змісту шкільної освіти яскраво свідчить постанова IV сесії ВУЦВК IX скликання «Про переведення загального навчання. Підсумки переведення загального навчання й найближчі перспективи» (1926). У ній йшлося про збільшення кількості нових шкіл у 1925/26 н.р. порівняно з попереднім та наголошувалося на необхідності продовження шкільного будівництва, розгортання шкіл для нацменшин, надання сільським семирічним школам практичного сільськогосподарського ухилу з метою утворення з них центрів сільськогосподарської пропаганди [3, с. 33 – 35].

У розглядуваний період поглиблюється розвиток масової професійної освіти на засадах **професійно орієнтованої диференціації**.

Так, заступник наркома освіти Я. Ряппо в доповіді «Стан і будівництво масової профосвіти УСРР» (1925) визначив чинні організаційні форми масової профосвіти: індустріально-технічна, сільськогосподарська, торгово-промислова, медична, художня різних видів. Дворічна профшкола закріпила свій статус як продовження 7-річної школи й завершувала масову освіту, після закінчення якої більшість випускників йшли працювати, а інші – вступали до вищих навчальних закладів [16, с. 18 – 19].

Відразу зазначимо, що стратегічний і базовий документ «Кодекс законів по народну освіту УСРР» (1922) не був сталим, а постійно доповнювався, зокрема завдяки новим постановам узаконив зміни в розвитку професійної освіти. Так, в одній із постанов 1926 р. рекомендувалося функціонування не лише дво-, а й трирічних шкільних закладів професійної освіти, що мали готувати кваліфікованих робітників і нижчий адміністративно-технічний персонал для різних галузей народного господарства, давати учням після закінчення 7-річної трудової школи (15 – 18 років) загальні та спеціальні знання й навички. Ці навчальні заклади **диференціювалися за галузевим** (дозволялося відкривати в індустріально-технічній, сільськогосподарській, соціально-економічній, мистецькій і медичній галузях освіти) і **територіально-економічним критеріями** (фах професійної школи визначався потребами певної місцевості у кваліфікованій силі), утримувалися зазвичай на кошти місцевого бюджету, меншою мірою державного, могли мати й спеціальні кошти (виробнича діяльність шкіл, плата за навчання). До таких шкіл вступали учні на основі складених іспитів, але в разі однакової академічної підготовки перевага надавалася дітям робітників і селян, членам ЛКСМУ. Після їх закінчення дозволялося вступати до вищих навчальних закладів [12, с. 61 – 68]. Плата за навчання була дифе-

ренційованою відповідно до соціального стану батьків [3, с. 69 – 73].

Інша постанова цього ж року регламентувала діяльність **Шкіл фабрично-заводського учнівства (ФЗУ)**, які з метою підготовки кваліфікованих робітників для промисловості давали підліткам 14 – 16 років спеціальні та загальноосвітні знання, практичні навички в певній виробничій діяльності. Ці навчальні заклади **диференціювали відповідно до галузей виробництва й місцевих умов**: школи ФЗУ при заводах, фабриках та ін. підприємствах; самостійні школи ФЗУ – школи-фабрики, школи-заводи; районні школи, що обслуговували низку дрібних підприємств; бригадне або індивідуальне учнівство на підприємствах; будинок робітничих підлітків (школа, де працюють підлітки, поєднана з інтернатом). Передбачалося, що ФЗУ функціонуватимуть як дво- або чотирирічні (у деяких випадках терміни могли зменшуватися чи збільшуватися) на місцеві чи державні кошти, а ті, що при підприємствах, утримуватимуться за їхній рахунок. Пріоритетним критерієм добору учнів до цих закладів був фізичний стан здоров'я (підлітки підлягали медичному огляду на придатність до певного виду виробництва), а другорядним – рівень знань у визначеному Наркомосом УСРР обсязі. Зміст шкільного навчання у ФЗУ визначався навчальними планами і програмами, розробленими Наркомосом спільно з профспілками та господарчими органами. «В основу шкільних планів і програм має бути покладена єдність виробничих процесів, теоретичного навчання й виховної роботи», – зазначено в документі [10, с. 73 – 79].

Подальшої диференціації зазнали й **школи сільської місцевості**. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про школи сільськогосподарського учнівства» (1927) передусім узаконила функціонування **Шкіл сільськогосподарського учнівства**, перед якими ставилося завдання готувати з підлітків 14 – 16 років квалі-

фікованих робітників для розвитку сільськогосподарської промисловості й дати їм практичні навички в певній виробничій діяльності, спеціальні й загальноосвітні знання. Такі навчальні заклади створювалися відповідно до потреб окремих галузей господарства: деякі районні школи сільськогосподарського учнівства при окремих сільських господарствах; школи сільськогосподарського учнівства при великих сільських господарствах [11, с. 1 – 5].

У розпорядженні Наркомосу УСРР «Про планування мережі середніх шкіл на селі» (1927) розтлумачено зміни в організації шкіл на селі, оскільки одні окружні інспектури замінювали середні сільські школи школами сільської молоді (ШСМ), а інші – навпаки, професіоналізували такі школи. Так, **сільськогосподарські інтегральні школи** мали підготувати агрикультурних робітників села, які змогли б брати участь у реконструкції сільського господарства. Оскільки до 1927 р. ці заклади організовувалися на базі чотирирічок і семирічок, то з 1927/28 н.р. планувалося їх створення на основі семирічок. Навчальні плани і програми інтегральних сільськогосподарських шкіл мали розроблятися на основі особливостей і потреб сільського господарства певного району. А **професійні сільськогосподарські школи** зобов'язувалися забезпечити підготовку технічних робітників окремих галузей господарства в окрузі. Школи сільської молоді розглядали як тимчасові елементарні заклади соціального виховання, що мали охопити молодь, яка не здобула освіти в семирічній трудовій школі [5, с. 10 – 11].

У 1926/27 н.р. Наркомос УСРР планував відкрити 4000 нових трудових шкіл соцвиху, агрономізувати 82 семирічки, відкрити в окрузі по дві ШСМ. Передбачалося зосередити особливу увагу на опорних школах (планувалося організувати 632), укомплектувавши їх кваліфікованими педагогічними кадрами [8, с. 59 – 60].

У досліджуваний період також активно

реалізовувався **національний критерій** диференціації шкільної освіти. Важливою тогочасною державною акцією стала Постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури» (1927), яка узагальнила ряд урядових постанов 1919 – 1925 рр. щодо мовної політики й загалом сприяла подальшій українізації та організації шкільної освіти за національним критерієм в умовах обов'язковості двох мов (українська та російська). Водночас слід звернути увагу на суперечливе положення постанови про вивчення російської мови в усіх школах і дитячих будинках з не російським населенням як обов'язкового предмета відповідно до встановленого навчального плану, що свідчить про наростання процесу русифікації [13, с. 3, 6].

Як ми вже зазначали, важливим напрямом освітньої політики окресленого періоду було розроблення **змісту шкільної освіти** на засадах **диференціації**. Про це свідчать накреслені стратегічні цілі IV Всеукраїнською нарадою у справі освіти після обговорення доповіді наркома освіти М. Скрипника «Стан та перспективи народної освіти на Україні» (1928). У руслі досліджуваної нами проблеми виділимо серед них такі: переробити програми для трудшколи, оскільки вони переобтяжені зайвим матеріалом і не відповідають віковому розвитку дітей (**віковий критерій**); «розв'язуючи в галузі культурного будівництва національну проблему, треба утворити міцний український, культурний процес, піднімаючи водночас з тим раніш пригнічені нацменшини, сприяючи їхньому культурному піднесенню у властивій, кожній з них, національній формі...» (**національний критерій**); усунути розрив між містом і селом, між жінками й чоловіками у процесі забезпечення загальною обов'язковою освітою, прагнучи до стовідсоткового охоплення дітей 8 – 11 років обов'язковою 4-річною школою; орієнтуючись у перспективі на обов'язкову семирічну

школу, найближчим часом забезпечити загальною обов'язковою семирічною школою в робітничих районах; поширювати фабрично-заводські семирічки (ФЗС), перетворити всі сільські семирічки в агрономізовані семирічки, створити мережу вечірніх ШСМ (**професійно орієнтований критерій**); поширювати активні методи навчання; з огляду на переваження навчальних програм для нацменшин вилучити з них російську мову, залишивши її лише у факультативній формі в старшому концентрі; створювати допоміжні групи для розумово відсталих та важковиховуваних дітей (**психофізіологічний та соціальний критерій**); поширювати індустріальні, кустарно-промислові, сільськогосподарські школи; визнати ефективною формою підготовки кваліфікованої сили шкіл ФЗУ, які є надбудовою над семирічкою; закріпити статус профшкіл як середніх; забезпечити всі типи профшкіл навчальними програмами й підручниками (**професійно орієнтований критерій**); поліпшити педагогічний персонал шкіл тощо [17, с. 6 – 9].

Для реалізації зазначених цілей Наркомос УСРР створив єдину програмову комісію при ДНМК для вдосконалення навчальних планів і програм масової школи, а в Постанові «Про перегляд учбових планів та програм масової школи (визначення основних напрямів роботи ДНМК у цій справі)» (3 грудня 1928 р.) накреслив ключові принципи змісту шкільної освіти, які вона мала взяти за основу. Передусім чітко визначалася структура триступеневої масової школи (до цього в документах ішлося про двоступеневу шкільну освіту), а саме: I ступінь – I концентр – 4 роки для учнів 8 – 12 років, II ступінь – II концентр – 3 роки для учнів 12 – 15 років, III ступінь – III концентр – профшкола (3 – 4 роки) для учнів 15 – 19 років або ФЗУ терміном 2 – 3 роки (**зовнішня професійно орієнтована диференціація** на третьому ступені).

Програми перших двох концентрів єдиної

трудоваї семирічної школи мали ґрунтуватися на принципі політехнізму, цілковитому забезпеченні комплексної системи, максимальному наближенні її (школи) до трудового оточення (агрономізація та індустріалізація) у зв'язку з можливою й посиленою громадсько корисною та продуктивною працею колективу учнів. Це свідчить про те, що **зовнішня професійно орієнтована диференціація** пронизувала з поступовим наростанням усі ступені шкільної освіти.

Важливо, що визначався «твердий мінімум формальних знань» для трьох концентрів масової трудової школи з метою підготовки учнів до вищих навчальних закладів, який мав ґрунтуватися на таких принципах: концентричність викладання навчального матеріалу на трьох концентрах з певною закінченістю кожного концентру; обумовлення II концентру єдиної школи як вищого ступеня радянської початкової школи.

Безпосередньо **диференціація** здійснювалася на III концентрі: профшкола ставила подвійну мету – закінчення загальної середньої освіти для підготовки до вищих навчальних закладів і підготовка середньої кваліфікованої сили для виробництва, тобто мала стати політехнічно-професійною школою, ФЗУ – професійно-політехнічною школою й готувати кваліфікованого робітника для підприємства.

На I концентрі рекомендували здійснювати навчання за комплексною системою, не надавати систематичних знань з будь-яких предметів, а забезпечувати лише встановлений мінімум формальних знань з грамоти, математики, праці, суспільства, природи в процесі опанування життєвих комплексів; на II концентрі – проводити навчання також за комплексною системою із систематизацією формальних знань, що набуватимуться й у процесі опрацювання самих комплексів, й окремо поза комплексом.

Характерно, що на III концентрі зміст освіти диференціювався згідно з обраною фор-

мою навчання, а тому рекомендували систематичні знання поповнювати відповідно до потреб вищих навчальних закладів з необхідним узгодженням зі спорідненими дисциплінами фахового виробничого навчання профшколи та школи ФЗУ, зменшити навантаження учнів розумовою працею у школі та вдома, довівши її до оптимального віку, терміну, можливо, скоротивши програми, уніфікувати програми профшкіл із загальноосвітніми та загальнотехнічними дисциплінами, забезпечити поступове поглиблення спеціалізації з тим, щоб, якщо потрібно, учень після першого року навчання міг вільно переходити до іншої профшколи, а після другого – до іншої школи спорідненого фаху, увести до програм профшколи і ФЗУ елементи соціального виховання (громадсько-політичне, фізичне й художнє), у програмах ФЗУ уніфікувати загальноосвітні дисципліни та максимально уніфікувати загальнотехнічні, розробивши одночасно варіанти для перехідних ступенів ФЗУ, що побудовані на п'ятому-шостому роках навчання в трудшколах [14, с. 2 – 3].

Ідея диференціації змісту шкільної освіти відображена в доопрацьованому ДНМК з урахуванням зауважень педагогічної громадськості Пораднику соціального виховання (1928), що містив програми для сільських і міських шкіл трудових шкіл I концентру. Розробники звернули особливу увагу на те, що в цих програмах усунуто найбільш критикований недолік попередніх комплексних програм. Так, у новій редакції міського варіанта комплексних програм був матеріал про сільсько-господарське виробництво та з життя села, відповідно в новій редакції сільського варіанта комплексних програм – матеріал з питань індустріального виробництва й розвитку країни. Цікаво, що деякі окремодокми порушили питання про видання не двох варіантів комплексних програм (міського й сільського), а чотирьох: додатково для містечкових трудшкіл і для промислових осередків з урахуванням

конкретного господарсько-виробничого оточення. Автори програм визнали таке побажання перспективним і водночас рекомендували наповнити комплексні теми кожної трудової школи «своїм локальним матеріалом» (**диференціація за краєзнавчим критерієм**).

Основним принципом змісту програм молодшого концентру проголошували «принцип посиленості для дітей та відповідності їхнього розвитку» [15, с. 4]. З 1928 р. у трудшколах соцвиху на селі й у місті запроваджувалася однакова тривалість навчального року з 1 вересня по 15 червня (до цього часу вона була різною) [15, с. 11 – 12].

У межах досліджуваної теми варто звернути увагу на питання так званих виробничих ухилів як ознаки **професійно орієнтованої диференціації**. Поняття «ухил», що, на думку розробників комплексів, є ширшим за агрономізацію шкільної роботи в сільській школі чи індустріалізацію в міській, – це організація всієї навчально-виховної роботи як суспільно-виробничої. Наприкінці закінчення четвертого року навчання «діти повинні одержати елементарний концентр відомостей про виробничий стан свого міста, району як і промисловості УСРР і СРСР» [15, с. 12 – 13].

Ми вже згадували, що Наркомос УСРР як реалізатор державної освітньої політики спирався на громадсько-педагогічну думку. Про це свідчить організована наприкінці 20-х рр. дискусія щодо нових навчальних планів і програм. Так, у статті «Програми II концентру – на обговорення. До перероблення програмів» (1928) Галкін схвально оцінив диференціацію змісту освіти для міських і сільських шкіл та відповідних програм за **територіально-економічним критерієм** (сільський і міський варіанти). Так, він наголосив, що «**диференціацію** програм треба здійснити, але при цьому не треба забувати, що основні питання треба в однаковій мірі гарно проробити і в сільських, і міських школах». Він назвав помилкою програм першого видання те, що

предмет «суспільствознавство» для сільської школи містив лише тему «Сучасне село», а для міської школи – тему «Сучасна фабрика». На його думку, сільські діти мали знати також про діяльність фабрики й навпаки [2, с. 2 – 3].

У статті «За голосом практичного працівника» (1928) О. Ласкавий наголошував на тому аспекті, що **диференціація змісту** за двома варіантами (міський і сільський у межах комплексного навчання) має недоліки. Оскільки учні сільських шкіл II концентру продовжують навчання у профшколах і не обов'язково в агрошколах, він запропонував урівноважити під час складання програми II концентру формальні знання за рахунок комплексних для сільської і міської школи [7, с. 3 – 5].

Д. Скуратівський (голова програмової комісії ДНМК) у статті «Програма школи – на широке обговорення» (1929) серед недоліків запропонованих навчальних програм назвав такі: невідповідність їхнього змісту віковим особливостям учнів, програмно-педагогічний розрив між трудшколою та профшколою, переобтяженість програм та ін. Він навів і інші, ідеологічні, причини перероблення програм, пов'язані із загальною директивою про уніфікацію системи освіти в СРСР: «Уніфікація систем передбачає таке вдосконалене складання програм, де було б застережено однаковий стандарт-мінімум з загальноосвітніх знань по відповідних типах шкіл усіх радянських республік». Водночас Д. Скуратівський убачав основне завдання з поліпшення програм в уніфікації загальноосвітнього мінімуму для всіх шкіл виробничих орієнтацій (агрономізовані, ШСМ, ФЗС) і вважав за потрібне в процесі загальнорадянської уніфікації змісту освіти зберегти національні, краєзнавчі та історичні особливості. На його думку, «уніфікація навчальних планів для трьох концентрів не виключає, а передбачає відмінні різні варіанти: міський та сільський», але навчальні плани для всіх профшкіл з виробничим ухилом за фахом повинні мати однаковий загально-

освітній мінімум для того, щоб «дитина робітника та бідняка могла без жодних перешкод рухатися єдиним шляхом радянської системи освіти до ВУЗу» [19, с. 2 – 3].

В. Павловський у руслі завдання уніфікації системи освіти всіх республік СРСР у контексті соціально-економічних потреб суспільства запропонував **зовнішньо диференційовану систему шкільної освіти**: I тип – школи фабрично-заводського та сільськогосподарського учнівства; система професійних курсів різних спеціальностей; II тип – професійна школа з 4 – 5-річним терміном навчання на базі восьмирічки; III тип – 3-річна політехнічна школа [9, с. 94].

В. Ястржембський у статті «Система освіти УСРР» (1929) зазначав, що, «лишаючись єдиною, залежно від трудового оточення, а тому і від навчального матеріалу, школа набуває певної **диференціації** й таким шляхом іде до дійсної політехнізації». Він пояснив суть диференціації: «За щільної ув'язки навчання з суспільнокорисною працею, залишаючись єдиною з обсягу формальних знань, школа соцвиху характером розподіляється на сільську і міську. Далі, щільніше пристосування трудшколи до трудового оточення утворює агрономізовану на селі та індустріалізовану в місті трудову школу, або школу сільської молоді та фабрично-заводську семилітку при підприємстві» [1, с. 30].

Пізніше відомий історик освіти С. Сірополко оцінив створену Наркомосом УСРР шкільну освіту як **диференційовану**: «Після доби НЕПу, коли розпочалася в Україні т. зв. реконструктивна доба, Народний комісаріат освіти перевів **диференціацію** семирічних шкіл у тому напрямі, що семирічні школи в містах стали набирати індустріальний ухил, перетворюючись у фабрично-заводські семирічки (ФЗС), тоді як семирічні школи в сільських місцевостях почали набирати сільськогосподарський ухил, агрономізовані семирічні школи» [18, с. 675].

Які ж були результати шкільної політики Наркомосу УСРР 20-х рр. XX ст., чи все вдалося? Як розмірковує Д. Скуратівський, станом на 1929 р. школою було охоплено 70% дітей 8 – 11 років, 81% – 8 – 9 років; рівень зарплати становив 65% довоєнного; не висотачало вчительських кадрів та шкільних приміщень. Саме ці труднощі, на його думку, не давали змоги повноцінно змінити діючу систему шкільної освіти (4-річка (I концентр), 7-річка (II концентр)); не все з об'єктивних причин вдавалося реалізувати щодо професійної освіти як III ступеня масової школи [20, с. 90].

С. Сірополко, порівнюючи кількість народних шкіл у 1915 і 1928 рр., дійшов думки про те, що за 13 років в Україні їх стало більше на 692 та значно зросла кількість учнів. Школи станом на 1928 р. розподілялися за викладавочою мовою: українська – 82,4%, російська – 6,7%, німецька – 2,9%, єврейська – 2,4%, польська – 1,7%, молдавська – 0,6%, інша – 3,3%. Водночас до рубрики «інша» віднесено двомовні школи (українсько-російські, українсько-німецькі та ін.), а також одномовні національні (болгарські, чеські, татарські та ін.). У містах функціонувало 819 шкіл I концентру та 1075 семирічних шкіл; у сільській місцевості – 16668 шкіл I концентру та 1470 семирічних шкіл. Ці дані свідчать про те, що семирічна школа була привілейованою школою міського населення. З 1929/30 н.р. при деяких семирічках стали відкриватися восьмі групи, таким чином ФЗС мали поступово перетворитися у фабрично-заводські десятирічки (ФЗД). З 1928 р. почали функціонувати «нульові групи» для учнів 7 – 8 років, кількість яких збільшилася [18, с. 673 – 675]. На 1 грудня 1928 р. налічувалося 115 шкіл сільської молоді [18, с. 676]. Професійні школи також ділилися за викладавочою мовою (українська, російська, єврейська, інша), 21,3% – становили двомовні школи (українсько-російські, російсько-українські та ін.), а то й тримовні [18, с. 712].

С. Сірополко звернув увагу на ще одну, але негативну тенденцію. Запроваджений Наркомосом УСРР комплексний метод викликав вороже ставлення населення, оскільки учні погано засвоювали знання. У той час актуалізувався метод проектів, «коли дають самим дітям під керівництвом учителя вибирати теми для власної роботи». На зміну цих методів прийшов бригадно-лабораторний метод, «коли та чи інша тема опрацьовувалася самостійно «бригадою», тобто гуртком учнів кількістю 5 – 10 і більше осіб». Проте Постанова ЦК ВКП(б) від 5 листопада 1931 р. про початкову й середню школу декларувала відмову від визнання будь-якого методу як універсального, застерігала від застосування лабораторно-бригадного, що «привів до викривлень у вигляді знеосібки в навчальній роботі, до зниження ролі педагога та ігнорування учня». І з цього моменту починається повернення до окремих уроків у навчальній системі, актуалізація формальних знань, активізація ролі вчителя в педагогічному процесі, визнання принципу політехнізму в школі [18, с. 685 – 687].

Як бачимо, Наркомос УСРР у другій половині 20-х років ХХ ст. упроваджував власну практично орієнтовану, наближену до життя, диференційовану модель шкільної освіти. Однак суспільно-політичні реалії УСРР (єдині в межах СРСР централізована союзна влада, законодавство, ідеологія) та соціально-економічні (єдині економічна політика, план розвитку народного господарства), незважаючи на прагнення українського керівництва зберегти власну модель шкільної освіти, призвели її до поступової уніфікації в загальнорадянську, що відбувалася під посиленням тиском Наркомосу РСФРР.

У шкільництві 1931 – 1934 рр. починається цілковита реорганізація у двох напрямках: русифікація школи та ліквідація всіх особливостей освітньої системи України супроти Росії, централізація освіти з єдиним директивним осередком у Москві [6, с. 939].

Отже, в освітній політиці Наркомосу УСРР другої половини 20-х років ХХ ст. ідея диференціації шкільної освіти, як і в попередній період, розглядалася у зв'язку з колективним навчанням, творчим характером навчального процесу, розвитком активності й самодіяльності учнів, індивідуалізацією навчання, вивченням індивідуально-психологічних і вікових особливостей дітей, ідеєю єдиної школи, тлумаченням однакових прав для всіх дітей. Позитивно, що для розробки й перевірки різних форм та видів диференціації навчання були створені досвідно-педологічні, опорні школи. Завдяки ДНМК Наркомосу УСРР зовнішню диференціацію навчання в масовій школі здійснювали за такими критеріями: територіально-економічний (міська й сільська 7-річна школа), професійний (індустріальний (профшколи, ФЗУ) та сільськогосподарський (профшколи, ШСМ) ухили, соціальний, віковий, психофізіологічний і фізичний стан здоров'я учня. Уся система шкільної освіти ґрунтувалася на диференціації за національним критерієм (навчальні заклади різних типів для національних меншин). Якщо в 1920 – 1924 рр. диференціація шкільної освіти здійснювалася більше в її організації, то в 1924 – 1930 рр. вона активізувалася у змісті шкільної освіти, зокрема в розробленні навчальних планів і програм для різних типів навчальних закладів. Значного поширення у школах набували активні методи навчання (Дальтон-план, метод проектів, бригадно-лабораторний та ін.), за допомогою яких реалізовували внутрішню диференціацію. Створена Наркомосом УСРР система шкільної освіти була доволі демократичною, але водночас певною мірою уніфікованою та політико-ідеологізованою. Постали й інші проблеми: непідготовленість учителя, слабкість матеріальної бази більшості шкіл, нерівномірність рівня професійної підготовки учнів як результат довільного перерозподілу навчальних годин та ін. На початку 30-х рр. українська система шкільної освіти по-

чала втрачати свої особливості в контексті суспільно-політичних трансформацій, загальносоюзної державної політики, спрямованої на створення одноманітної школи, ліквідацію активних методів навчання, професійних ухилів, про що йтиметься в наших подальших публікаціях.

Література

1. Альберштейн. Система народної освіти : зб. / Альберштейн, В. Ястржембський. – Б.м. : ДВУ, 1929. – 320 с.

2. Галкін. Програми II концентру – на обговорення. До перероблення програмів / Галкін // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. «Народний учитель». – 1928. – № 16, 18 квіт. 1928. – С. 2 – 3.

3. Глейзер М. А. Збірник чинного законодавства УСРР про народну освіту / М. А. Глейзер ; за ред. Я. П. Ряппо. – 2-ге вид. – Х. : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1927. – 207 с.

4. Діяльність Наркомосвіти УСРР за 1924 – 1925 р. – Х. : Держ. вид-во України, 1926. – 163 с.

5. До всіх окрінспектур Наросвіти. «Про планування мережі середніх шкіл на селі» // Бюлетень Нар. комісаріату освіти. – 1927. – № 38. – С.10 – 11.

6. Енциклопедія українознавства. Ретопринтне відтворення видання 1940 р. – К. : А.Т. «Книга». – НАН України. Інститут археографії. – 1995. – Т. I. – 1230 с.

7. Ласкавий О. За голосом практичного працівника / О. Ласкавий // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. «Народний учитель». – 1928. – № 16, 18 квіт. – С. 3 – 5.

8. Марков В. И. Советская система народного образования УСРР : (Материалы к истории развития системы народного образования УСРР) / В. И. Марков. – Саратов : б.н.в., 1928. – 65 с.

9. Павловський В. До питання уніфікації системи народної освіти в СРСР / В. Павловський // Рад. освіта. – 1929. – № 2. – С. 91 – 95.

10. Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УСРР про зміну розділу 2-го, частини 2-ої, книги 3-ої, Кодексу Законів про народну освіту УСРР «Школа фабрично-заводського учнівства», 4 червня 1926 р. // Глейзер М. А. Зб. чинного законодавства УСРР про нар. освіту / М. А. Глейзер ; за ред. Я. П. Ряппо. – 2-е вид. – Х. : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1927. – С. 73 – 79.

11. Постанова Всеукраїнського Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР «Про школи сільськогосподарського учнівства» // Бюлетень Нар. комісаріату освіти. – 1927. – № 46. – С. 1 – 5.

12. Постанова ВУЦВК й РНК УСРР про зміну розділу 1-го, відділу 2-го, частини 2-ої, книги 3-ої Кодексу Законів про Народну Освіту УСРР «Про професійну школу» (9 червня 1926 р.) // Глейзер М. А. Зб. чинного законодавства УСРР про нар. освіту / М. А. Глейзер ; за ред. Я. П. Ряппо. – 2-е вид. – Х. : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1927. – С. 61 – 68.

13. Постанова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету та Ради народних комісарів УСРР «Про забезпечення рівності мов та про сприяння розвитку української культури» (1927) // Бюлетень Нар. комісаріату освіти УСРР. – 1927. – № 31. – С. 2 – 9.

14. Постанова Колегії НКО «Про перегляд учбових планів та програм масової школи (визначення основних напрямів роботи ДНМК у цій справі)» (3 грудня 1928 р.) // Бюлетень Нар. комісаріату освіти. – 1928. – № 51(138). – С. 1 – 4.

15. Порадник соціального виховання. Програми для сільських і міських трудових шкіл першого концентру. – Х. : Держ. вид. України. – 6-те вид., 1928. – 155 с.

16. Резолюція по доповіді т. Я. Ряппо «Стан і будівництво масової профосвіти УСРР» // Бюлетень Наркомосвіти УСРР. – 1925. – Ч. 7 (2). – С. 18 – 25.

17. Резолюції IV Всеукраїнської наради в справі освіти // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. «Народний учитель». – 1928. – № 30. – С. 6 – 12.

18. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.

19. Скуратівський Д. Програма школи – на широке обговорення / Д. Скуратівський // Виробнича думка. Тижневий додаток до газ. «Народний учитель». – 1929. – № 4 – 5. – С. 1 – 3.

20. Скуратівський Д. Система народної освіти – знаряддя комуністичного переродження суспільства / Д. Скуратівський // Рад. освіта. – 1929. – № 2. – С. 87 – 91.

* * *

Березівська Л. Д. Ідея організації та змісту шкільної освіти на засадах диференціації (друга половина 20-х років ХХ ст.)

У статті висвітлено організаційно-змістові характеристики диференціації як форми реалізації принципу індивідуалізації навчання в шкільній політиці Народного комісаріату освіти (Наркомосу) УСРР у другій половині 20-х рр. ХХ ст. у контексті суспільно-політичних, соціально-економічних і педагогічних детермінант. Виявлено критерії, за якими здійснювалася зовнішня диференціація навчання в масовій школі (національний, територіально-економічний, професійний, соціальний, віковий, психофізіологічний і фізичний стан здоров'я учня), активні методи навчання, за допомогою яких реалізовувалася внутрішня диференціація.

Ключові слова: Наркомос УСРР, шкільна освіта, диференціація навчання.

Березовская Л. Д. Идея организации и содержания школьного образования на основе дифференциации (вторая половина 20-х годов ХХ в.)

В статье раскрыто организационно-содер-

жательные характеристики дифференциации как формы реализации принципа индивидуализации обучения в школьной политике Народного комиссариата просвещения (Наркомпроса) УССР во второй половине 20-х годов ХХ в. в контексте общественно-политических, социально-экономических и педагогических детерминант. Определены критерии, по которым осуществлялась внешняя дифференциация обучения в массовой школе (национальный, территориально-экономический, профессиональный, социальный, возрастной, психофизиологическое и физическое состояние здоровья ученика); активные методы обучения, с помощью которых осуществлялась внутренняя дифференциация.

Ключевые слова: Наркомпрос УССР, школьное образование, дифференциация обучения.

Bereziv's'ka L. D. **The Idea of the Organization and Content of Secondary Education on the Basis of Differentiation (second half of the 1920s)**

The article covers organizational and content characteristics of differentiation as a form of the realization of the educational principle of individualization in the educational policy of the People's Commissariat for Education in the Ukrainian SSR in the second half of the 20th Century in the context of socio-political, socio-economic, and pedagogical realities. The criteria of the external differentiation of education in the public schools are defined (national, territorial and economic, vocational, social, developmental, psycho-physiological, and physical health profile of students). Active methods of teaching, used as a means of internal differentiation, are discussed as well.

Key words: People's Commissariat for Education in the Ukrainian SSR, secondary education, differentiation of education.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.